

ԻՄ ՎԱՆՔՍ

Դրաքեանի մը անտիպ յիշատակա-
գիրք :

(Տես երես 267)

Ը

Այս հրաւերքին չէի գիտեր ինչ պա-
տասխան տալ . տառապագին երկիւղի
մը մէջ էի , և չէի կրնար համոզուիլ որ
լամբերտ իրօք մահուան դատապար-
տուած ըլլար : Բայց զանգակին այն ազ-
դու և չարագուշակ ձայնը կարծես թէ
մերթ ընդ մերթ կ'ըսէր ինծի թէ՛ քիչ
ատենէն իմ թշուառ բարեկամս չարա-
գործաց և մարդասպանաց փայտակեր-
տին վրայ պիտի անշնչանայ : Այս գա-
ղափարը ոչ միայն կը տազնապէր զիս ,
այլ և կատաղութիւն մը կը բերէր վրաս :
Մոլեգնագոյն կատաղութենէ բռնուա-
ծի , և յուսահատ գործ մը կատարե-
լու պատրաստուողի մը պէս ակուններս
կը կրճրէի և ձեռքերս կը սխմէի : Իմ
այս զարհուրելի այլայլութիւնս իմա-
ցաւ ընկերս , և փոխանակ զիս հան-
դարտեցնել ջանալու , կարծես թէ ա-
մեն հնարք կը փնտրուէր աւելի սաստ-
կացներու և ճարակելու զայն : Կէս գրը
գոռոյ աչքով մը կը նայէր ինծի , և իր
շրթանցը վրայ սովորական հեգնական
ծիծաղովը կարծես թէ անդադար իմ
կիրքս կը գրգռէր , հասկցընելով ինծի
որ փուճ տեղը կը զայրանայի , որով-
հետեւ այն վայրկենին բոլորովին ան-
կարող էի կիրքս և կատաղութիւնս յա-
գեցընելու :

Այն միջոցին վարէն ձայներու շը-
շունջ մը լսուեցաւ , որ ծանր դիպուա-
ծի ականատես եղող և սգաւոր տեսա-
րանէ շարժող բազմութեան մը կ'ե-
րևար : Զանգակը իր դանդաղ և միա-
կերպ զարնուածքով հնչելը կը շարու-
նակէր , և եթէ կարելի էր՝ մեր սրտին
մէջ նոր տխրութիւն մը կ'աւելցնէր :
Ընկերս մատովը բանտին պատուհանը

ցուցընելով , Ահաւասիկ , կանչեց , մա-
հահրաւէր ամբոխը կ'անցնի . կուզես
տեսնել : — Ոչ , պատասխանեցի մէկէն ,
ոչ , վասն զի ի մահ տարուող բարեկա-
մի մը աղէխարշ տեսութեանը չեմ
կրնար դիմանալ : — Աւելի գէշ , կըր-
կնեց միւսը , աւելի գէշ . մանաւանդ թէ
պէտք է ամեն բան տեսնես որ աւելի
իմանաս թէ ինչպիսի անօրէնութեանց
կարող է մարդս , և մասնաւորապէս այն
որ շուտ կամ ուշ մեր ձեռքովը պիտի
կոխայ :

Այս ըսելով , անհնարին երագու-
թեամբ մեր անկողինները պատուհա-
նին տակ իրարու վրայ կը դիզէ . վերջը
ձեռքէս բռնելով , ինծի հետ միատեղ
վրան կ'ելլէ : Այս ընելէն ետեւ զիս իր
ուսին վրայ կը զետեղէ , և մէկ ձեռ-
քովը վանդակը բռնելով , ինծի կ'ըսէ
որ ես ալ երկու ձեռքերովս ամուր մը
բռնեմ զայն : Ես այն դրդմանց չկրցայ
հակառակիլ . կ'ուզէի վար կենալ , բայց
ինքը այնպիսի հրամայողական և բաց-
արձակ կերպով այս հրամաններս
տուաւ՝ որ ամենեւին չհամարձակեցայ
ընդդիմանալ : Հոն վերէն գեղին մեծ
մասը և զլխաւոր ճամբան կը տեսնուէր ,
ուր որ ժողովուրդը խուռն լեցուած կը
սպասէր դատապարտելոյն անցնիլը
տեսնելու : Այն երեսներուն վրայ կար-
ծես թէ աւելի կարեկցութիւն՝ քան թէ
զայրոյթ կը նշմարէի . բայց և այնպէս
ամենուն վրայ սաստիկ հետաքրքրու-
թիւն մը կ'երևար , որպէս թէ տեսնե-
լու հանդէս կամ թափօր մ'ըլլար :

Հոն վերը կենալուս վրայ քանի մը
վայրկեան անցաւ , և ահա բազմու-
թեան մէջ շնչիւն մը լսուեցաւ . Ահա-
ւասիկ , ահաւասիկ : Կը նայիմ ամենուն
ցուցըցած կողմը , և իրաւցնէ կը տես-
նեմ քանի մը զինուորներ որ ճամբայ
կը բանան . վերջը ճանչցայ մէկէն խեղճ
լամբերտը որ ոտքով , քոյն ալ ժողո-
վորդապետը , երկու կարգ զօրաց մէ-
ջէն ազատաքայլ կը յառաջէր : Անօգուտ
է ստորագրելս ինչ որ այն վայրկենին
զգացի . թէ որ ընկերս ամուր մը բռ-
նած չըլլար զիս , անշուշտ գետին պիտի

կնայի . այնչափ ցաւ ազդեց ինծի տա-
րաբաղդ բարեկամիս տեսութիւնը :

Լամբերտ բանտին առջևէն անցնե-
լու ատեն , աչքերը կը վերցնէ և մէկէն
զիս կը տեսնէ ու կը ճանչնայ . յանկարծ
կանկ կ'առնէ և հաստատուն ու յստակ
ձայնով կ'ըսէ ինծի . — Մնաս բարով ,
Հենրիկ . արքայութեան մէջ կը տես-
նուինք : Ես անմեղ կը մեռնիմ , ինչպէս
որ դու ալ գիտես : Կը ներեմ թշնա-
մեացս և զիս մեռցնել տուողին : Դու
ալ նոյնը ըրէ . և լաւ յիշէ որ ինչպէս
Քրիստոս իր խաչահանուացը ներեց ,
մենք ալ պէտք է մեր չարարարացը նե-
րենք : Մնաս բարեալ : Արդար կը մեռ-
նիմ , անոր համար խաղաղ ալ կը մեռ-
նիմ : — Աս որ ըսաւ , վեր բարձրացուց
շղթայակապ ձեռքերը , իբրեւ թէ զիս
ողջունելու համար : Ես չկրցայ և ոչ
խօսք մը դուրեցել . սկսայ լալ սաստիկ ,
և վանդակապատին մէջէն թեւս երկըն-
ցընելով , ձեռքովս վերջին բարեւ մը
տուի : Հազիւ թէ տխուր ամբոխը քիչ
մը յառաջեց , տեսանք որ լայն վերար-
կուի մէջ պլլուած մարդ մը զատուե-
ցաւ բազմութենէն . նայեցաւ ժողովրդ
դեան որ տխրական պարուն ետևէն կը
խոռնէր . վերջը աչքը մեր կեցած պա-
տուհանը վերուց . սաստիկ ծիծաղ մը
փրթուց և ճեպչտապ քայլով մը դէպ
ի ետ դարձաւ : Ընկերս անշարժ երեսս
նայեցաւ ու ըսաւ . — Հենրիկ , չճանչ-
ցամ ուրեմն այդ մարդը : — Ոչ , պա-
տասխանեցի . ո՞վ է արդեօք : — Պաւ-
տիի կոման է :

Ա՛հ , անզգամ , գոչեցի սաստկու-
թեամբ , ահ ամբարիշտ , սիրտ ալ ու-
նեցար որ գաւ մինչև գերեզմանին ե-
լերքը քու զոհդ նախատես : — Ուրեմն ,
Հենրիկ , այդպիսի մարդ մը արժանի
է ներողութեան : — Ոչ , բիւր անգամ
ոչ , կրկնեցի լալով . բիւր մահուան ար-
ժանի է : — Եւ պիտի մեռնի , անանկ
չէ , հարցուց մէկալը՝ գրեթէ ինքիրմէ
դուրս ելած : — Այո , պիտի մեռնի .
կ'երդնում Լամբերտի գլխուն վրայ ,
որ անարգ տանջանարանի մը վրայ
թերեւ ինկած է հիմա : — Շատ աղէկ ,

ըսաւ անիկա յայտնի հաճութեամբ մը .
այսպէս իրաւցնէ մարդ ես :

Ես արդէն բոլորովին մատնուեր էի
այս չարագործ ոգւոյն ձեռքը , որ չեմ
գիտեր ինչպիսի ձախողակ դժբաղդու-
թեամբ մը քովս դրուեր էր : Վրաս այն-
պիսի ազդեցութիւն մը կը ներգործէր
որ ես այլ ևս իմ անձիս տէր չէի . ա-
մենայն ինչ իր իշխանութեանը տակ էր ,
հոգիս , սիրտս , և նաև իմ սաստկա-
գոյն զգացմունքս : Մերթ քաղցր կեր-
պերով կը շողոմէր և գողցես կը հրա-
պուրէր զիս . և մերթ խիստ սպառնա-
լեօք կը նուաճէր զիս և կը զարհուրեցը-
նէր : Ինչ որ կ'ըսէր կամ կը դործէր ,
ինծի համար հրաշքի պէս բան մըն էր .
կը փափաքէի ազատիլ այս գերութե-
նէն , բայց անկարելի էր : Որչափ կը
ջանայի իր կապանքէն ազատիլ , այն-
չափ աւելի անոնք զիս չորս կողմէս կը
կաշկանդէին , և հետ զհետէ աւելի կը
կախարդէր և կը նուաճէր զիս այս
մարդը , զոր խորին գաղտնիք մը կը
պատէր :

Գիշեր մը երազիս մէջ Լամբերտը
տեսայ մահուան փայտակերտին վրայ ,
մինչ պարանոցը տապարին տակ կը
խոնարհեցնէր : Մահաբեր հարուածն
ընդունելէն առաջ ինծի դարձաւ , և
աչքերն արցունքով լեցուած յանձնեց
ինծի՝ ներել թշնամեաց , և մասնաւո-
րապէս կը յորդորէր որ մէկգի թողում
ամենայն ատելութիւն ընդդէմ կոմսին
Պաւտիի , և ներեմ իրեն և սիրեմ զին-
քը իբրեւ թէ իմ լաւագոյն բարեկամ
ներէս մէկն ըլլար : Ինծի անանկ կ'ե-
րևար թէ զիս յայտնապէս երդուըն-
ցուց որ մեր հասարակաց թշնամոյն
բոլորովին կը ներեմ : Ժողովրդապետն
ալ երկնից եզերքն եղողին աղաչանացը
հետ իր յորդորները միացուց . և ես
չկարենալով այս վեհանձն թելադրու-
թեանց ընդդիմանալ , հեկեկալիւ ձայ-
նով Աստուծոյ և Լամբերտի առջև կ'եր-
դուըննայի որ ալ չեմ ատեր զկոմսը , և
բոլորով սրտիւ կը ներեմ իրեն : Այն
ատեն , դարձեալ երազիս մէջ , լսեցի
Լամբերտին կանչելը . Հիմա գոհ կը մեռ-

նիւմ: Եւ տեսայ որ անարգ կոճեղին վրայ գլուխը խոնարհեցուց. և երբ դահիճը անոր իրանէն բաժնուած գլուխը՝ սարսափած բազմութեան ցուցուց, կարծես թէ տեսայ որ արքայութեան ծիծաղ մը չրթանցը վրայ փայլեցաւ, և ինծի անանկ կու գար որ այն կերպով իր առջի հայցուածքը կը կրկնէր:

Սաստիկ այլայլութեան մէջ արթնցայ. և աչքերս ինքնաբերաբար դէպ ի թշուառութեան ընկերոջս անկողինը դարձուցի. օրուան առաջին արշալոյսը բանտին պզտի պատուհանէն ներս կը թափանցէր: Տեսայ որ կը քնանար. բայց քունը ամենեւին հանգիստ չէր: Գլուխը կը ցնցէր, ձեռքերն ու թւերը կը շարժէր, մերթ ընդ մերթ կիսակըտուր բառեր արտաբերելով: Ուշադրութեամբ մտիկ ըրի թէ ինչ կ'ըսէր. սակայն ուրիշ բան չէի կրնար հասկընալ, բայց եթէ կիսատ խօսք մը կամ անիմատ վանկ մը: Մի միայն բառը որ ստէպ կը կրկնէր և ես շատ որոշ կը լսէի, Պաւտի անունն էր: Այս անունը տալու ատեն կը տեսնուէր որ երեսը այլայլած կը ծամածռէր, և շատ անգամ՝ աջ ձեռքը բռնցի ամփոփելով՝ օդոյն մէջ կամ անկողնոյն վրայ հարուածներ կու տար: Ես կը հասկընայի որ այս մարդը անդադար վրէժխնդրութեան փափաքով բորբոքած, և կոմսին դէմ անհաշտ ատելութեամբ վառուած՝ կ'երազէր թերեւս որ իրմէ վրէժը կը հանէ, և սիրտը դաշոյն մը կը խոթէ: Ինչպիսի տարբերութիւն երազոց, կ'ըսէի ինքնիրենս: Ես կ'երազեմ բարեկամ մը որ Աստուծոյ ատենին առջիկ ելլելու մօտ՝ կը յանձնէ ներել թշուածաց, ինքը անձամբ ներելէն ետեւ անոր՝ որ չարութեամբ զինքը յանդուրաւ մահ կը քարշէր: Ասիկայ ընդհակառակն վրէժխնդրութեան և արեան տեսարան մը կ'երազէ, և փոխանակ այն բարեգութ ձայնը լսելու՝ որ իրեն աւետարանին մեծ պատուիրանը և աշխարհի փրկչին ազնուական օրինակը կը յիշեցնէ, թերեւս վրէժխնդրութեան դիւին չարագուշակ կառանչը կը լսէ, որ նաեւ քու-

նին մէջ իր թշնամին աշխարհքէս վերցընելու կը հրաւիրէ զինքը: Այս ազդու բաղդատութեան, և սրտիս մէջ ծնած հանդարտութեան վրայ, մինչդեռ թուութեան վսեմ ձայնը սրտիս խորը կրկին կը հնչէր, միաբա դրի որ վրէժխնդրութեան ամենայն խորհուրդներէն ետ կենամ, և այն կէտին խոստացայ Աստուծոյ որ կը ներեմ թշնամոյս: Ո՛հ. երանի թէ այս սուրբ առաջադրութիւնս միշտ շարունակած ըլլայի:

Քանի մը վայրկեանէ վերջը ընկերս արթնցաւ: Անանկ զարհուրելի կերպարանք բնաւ կենացս մէջ չեմ տեսած: Մազերը ճակտին վրայ տնկուած, և անանկ երկու աչքեր որ կարծես թէ իրենց չրջանակէն դուրս պիտի ելլէին: Զիս արթնցած տեսնալով, Բարի լոյս ըսաւ, և հարցուց թէ գիշերը ինչպէս անցուցի: — Շատ աղէկ, պատասխանեցի. բայց ինչ որ ինծի կ'երեւայ դու այնչափ աղէկ չես անցուցած: — Ես ընդհակառակն, կրկնեց, դժոխային գիշեր մը անցուցի: — Ես ալ իմացայ, — Ի՞նչպէս իմացար: — Տեսայ որ քունդ խաղաղ ու հանգիստ չէր, և երբոր արթնցար՝ կերպով մը երեսիդ վրայ անհանգստութեան և սարսափի նշաններ տեսայ: — Իրաւունք ունիս. կ'իմանամ թէ ինչուան որ վերջապէս իմ վրէժխնդրութիւնս չկատարուի, ես ոչ գիշեր և ոչ ցորեկ խաղաղութիւն ու հանգիստ պիտի չունենամ: — Իսկ ես կարծեմ որ, աւելցուցի մէկէն, այն ատեն հիմակուրնէ աւելի անհանգիստ և թշուառ պիտի ըլլաս: Նայէ, ես այս առաւօտ շատ գոհ և գրեթէ երջանիկ եմ: — Բայց ինչո՞ւ դու այնչափ խաղաղութեան մէջ ես, մինչդեռ ես սրբտիս մէջ դժոխք մը կը կրեմ: — Վասն զի ես քու ըրածիդ ճիշդ հակառակը գործեցի: — Ի՞նչ ըրիր: — Փոխանակ թշնամիէս վրէժ առնել մտածելու, որոշեցի որ ներեմ իրեն. ահաւասիկ իմ հանդարտութեանս և երջանկութեանս ճամարիտ աղբիւրը: — Խեղճ տղայ, կը ցաւիմ վրադ, ըսաւ, դառնապէս ժրպտելով. սպասէ որ մարդ ըլլաս, և վրէժ-

խնդրութեան անպատմելի քաղցրութիւնը բոլորովին կ'ըմբռնես, և կը տեսնես թէ ինչ խենթութիւն է թեթեամտութեամբ մը ներել թշնամոյն: — Բայց բանն ասանկ է. ես միտքս հաստատուն որոշած եմ. Պաւտիի կոմսին ներեցի, և ինչ որ ալ ըլլայ, թեթեւ չարիք մ'ալ պիտի չընեմ իրեն:

Այս ազդեցութեամբ և որոշողութեամբ զուրցուած խօսքերո լսելով, ձախողակ աչքով մը նայեցաւ ինծի, սրտիս խորը զննել ուզելու մը պէս, թէ արդեօք իրաւ կ'ըսէի: Իմացաւ թերեւ թէ չէի կեղծեր. և ճակատն ու յօնքը կնճռելով, ելաւ նստաւ անկողնոյն վրայ, և հեզնական ծիծաղով մը կանչեց. Ապրիս, Հենրիկ, իրաւցնէ մեծ մարդ ես եղեր: Կ'ուզեա՞քու հօրդ մարդասպանին և տիրոջ միակ աղջկան ապագայ դահճին ներել: —

Այս կշտամբանքը ինծի համար իբրեւ կայծակի հարուած մը եղաւ: Անկողնոյն վրայ շնչասպառ հօրս, և ամբարիշտ Պաւտիէն այնպէս չարչարուած պզտիկ արողինայի յիշատակն՝ սոսկալի կերպով մը խռովեալ երեակայութեանս առջև ներկայացաւ: Դոյն վայրկենին բոլոր թողութեան առաջադրութիւնքս անհետացան, և սրտիս խորը միայն առջի ատելութիւնն և վրէժխնդրութեան հին իղձը մնաց: Ինծի համար ինչպիսի թշուառութիւն: Մինչդեռ բարեկամի մը հայցուածքը և թողութեան սուրբ ձայնը՝ դառնութեան և վրէժխնդրութեան պատճառած խոր վէրքը առողջարար բալասանով մը պատերէր, և ահա գողցես դժոխքէն ելած սատանայ մը յարմար ատեն կը գտնայ դալու և այս մխիթարութիւնն ինծմէ յափշտակելու, և յանկարծ նորէն զիս անդունդը կ'ընկղմէ՝ ուսկից քիչ մը վեր ելեր էի: Այս մարդը, որ առաջին վայրկենին մխիթարիչ հրեշտակ մը երեցաւ ինծի՝ վերջին կործանումս եղաւ, մանաւանդ միակ պատճառ այն սոսկալի ոճրագործութեան հասնելու, զոր այնչափ տարիներէ ետեւ դեռ կ'ողբամ, և ի խորոց սրտէ կու լամ դառնապէս:

Ա՛հ, եթէ այս խղճի և ապաշտանաց արտասուօք դրոշմուած յիշատակաբանքն օր մը պատանւոյ մը աչքին հանդիպելու ըլլան, կը պաղատիմ իրեն յանուն այն ամեն բանի որ սուրբ և պաշտելի են յերկինս և յերկրի, յիշել միշտ՝ որ մասնաւորաց, ընտանեաց և մարդկային ընկերութեան միակ և ճշմարիտ երջանկութիւնը Քրիստոսի մեծ պատուիրանին վրայ հաստատուած է, այսինքն միշտ մեր անձնական թշնամեաց և մեզի չարիք ընողներուն ներելուն վրայ: ԹԱստուծոյ սիրոյն ներշնչեալ սէրը զօրաւորագոյն կապն է որ հոս զմարդիկ իրարու հետ կը միացնէ. միայն սէրը կարող է այնչափ բիւրաւոր հոգիներէ ու սրտերէ մէկ սիրտ ու մէկ հոգի մը միայն կազմել: Ատելութիւնն զմեզ այլոց կցորդութենէն կը զատէ, և ատողը չարագոյն է քան ըզվայրենին որ մենաւոր անտառին մէջ կը սնանի: Ես չառ տարիներ այս ցաւագին միայնութիւնն զգացի, և միայն այն ատեն որ որոշեցի ներել՝ զիս բոլոր աշխարհքիս հետ միացած կը զգայի, մինչդեռ բանտի մը ամայութեան մէջ թաղուած էի:

Անիկայ իմացաւ իր ժանտաբուղիս խօսքերուն վրաս ըրած տպաւորութիւնը. հասկըցաւ որ այս ինծի համար այնչափ զգայուն զսպանակին դպչելով, չէի կրնար իր թեթեւութեանցն ընդդիմանալ: Անոր համար ամեն անգամ որ իր ապիրատ խորհուրդներուն օգնելու թեթեւ տարտամութիւն մը կը տեսնէր վրաս, և զիս աւելի հակամէտ կը ցուցնէի լամբերտի խորհրդին հետեւելու քան իր չար խրատուցը, միշտ միտին երեւոյթներով հօրս մահը և խեղճ կարողինայի վշտակրութիւնքը կը նկարագրէր: Այս ցաւագին պատկերին դիմաց միշտ կը յաղթուէի. և այս դառն յիշատակաց հետեանքը՝ յորդառատ արտասուք կամ ծայրայեղ յուսահատութիւն մըն էր:

Ես իրօք տասը տարուան արգելափակութեան դատապարտուեցայ, ինչպէս որ ընկերս առաջուց ըսեր էր ինծի:

Բնաւ ատեանի մը դիմաց չերեցայ, ուրիշ հարցափորձ չունեցայ, վրաս ուրիշ քննութիւնք չեղան, և առանց պաշտպանութեան և առանց դատաստանական դոյզն հանդիսի մը, հանդերձ անմեղութեամբս, այսպիսի ծանր պատուհասի մը դատապարտուեցայ: Երկայն ժամանակէ ետեւ իմացայ թէ վրաս այսպիսի որոշողութիւն մը եղեր էր. կրնամ ըսել որ դիպուածով առաւօտ մը դիտցայ, երբ բանտապանին հարցուցի թէ արդեօք կրնայի տեսնել մայրս. և ան ալ պաղ պաղ պատասխանեց. Տասը տարիէն վերջը կը տեսնես: Մեծաւ դժուարութեամբ, ինչպէս որ ինքն ալ պատմեց, կրցաւ ժողովրդապետը զիս տեսնելու հրամանն ընդունիլ: Ո՛հ. այն երջանիկ վայրկենին ինչպիսի և սրչափ մխիթարութիւն զգացի: Տեսայ դարձեալ և գրկեցի զայն որ ինծի ճամարիտ հայր եղեր էր, որ իմ կենացս առաջին տարիներուն՝ ինծինեցուկ եղեր էր, և իմ պառաւ մօրս պաշտպանն եղեր էր: Այս սրբասուն կնկան օրհնութիւնը բերաւ ինծի, և իրենն ալ տալով, քրիստոնէական յորդորներով քաջալերեց զիս, և երթալէն առաջ գրեթէ մարգարէական ձայնով մը ըսաւ. Հենրիկ, մեծամեծ վրտանգներ և մեծամեծ փորձութիւններ կը սպասենք զի: Հաւատ ունեցիր առ Աստուած, և թշնամեացմէ աւելի՝ սուտ բարեկամներէ զգուշացիր: Չեմ գիտեր թէ մէյմ՝ ալ պիտի տեսնեմ զքեզ. շատ ծեր եմ, ուստի շուտով մեր գերագոյն դատաւորին ահաւոր բեմին առջեւ պիտի երևնամ: Դու ալ, թէպէտ պատանի ես, օր մը հոն պիտի երթաս. այն օրը քու դատաւորդ պիտի ներէ քու յանցանացդ, եթէ, քու ատելեացդ ներած ըլլաս: Դու պատուհաս մը կը քաւես որուն չէիր արժանի. յանձն առ զայն հաւասար համակամութեամբ և խնդութեամբ այն Յիսուսին սիրոյն համար՝ որ մեզի համար այնչափ վշտաց տարաւ: Եւ վրէժխնդրութիւն մը, լիովին վրէժխնդրութիւն մը պէտք է հասցնես քու թշնամեացդ վը-

րայ, իբրեւ ճամարիտ քրիստոնէայ, ինչպէս որ դու ես ճամարտապէս: Կ'ուզես վրէժ խնդրել:

Այս հարցմունքը մեծապէս ափշեցուց զիս. անշարժ՝ ժողովրդապետին երեսը կը նայէի, գրեթէ չկարենալով համոզել զիս թէ ինքը այս հարցմունքը կ'ընէր ինծի: Բայց ինքը պնդութեամբ երկու կամ երեք անգամ կրկնեց զայն, և ես չկարենալով պատասխան տալէ հրաժարիլ, զայրագին կերպով մը պատասխանեցի. Այո, հայր իմ, կ'ուզեմ վրէժ խնդրել:

— Բայց ինչպէս և երբ:

— Իմ վրէժխնդրութեանս ոչ կերպը և ոչ ժամանակը գիտեմ. միայն գիտեմ որ կ'ուզեմ վրէժ խնդրել:

— Աղէկ ուրեմն, կրկնեց ժողովրդապետը բոլորովին պաղ արեամբ, որ շատ յայտնի կը տեսնէր իմ սրտիս զայրացմունքը. աղէկ ուրեմն, շուտով մը վրէժդ հանելու կերպը սորվեցնեմ քեզի:

— Այս վայրկենիս ինչ կրնամ ընել, մինչդեռ բանտուած և աչաց տեսութեան տակ եմ:

— Բայց և այնպէս կրնաս շատ աղէկ և այս վայրկենին քու վրէժդ առնել:

— Չեմ հասկնար:

— Հիմայ նայէ: Այս ըսելով գրպանէն փայտէ պզտի խաչելութիւն մը հանեց: Ես մէկէն ճանչցայ այն ըլլալը՝ զոր հայրս անկողնոյն վրայ կը կախէր, և ամեն իրիկուն պառկելէն առաջ, և ամեն առաւօտ ելլելէն առաջ պատկառութեամբ մը կը պազնէր միշտ: Չեղբս երկնցուցի որ առնում զայն. այնչափ կը փափաքէի իմ կենացս պատճառ եղողին այն անգին յիշատակը պահելու. բայց ժողովրդապետը քաջեց ձեռքը և, կամաց, ըսաւ, ես քեզի այն ատեն կու տամ այս խաչելութիւնը, երբ զայն ներկայացընողին և այնչափ տարի զինքը քրիստոնէաբար մեծարողին արժանի ըլլաս:

— Ինծի մոիկ ըրէ, Հենրիկ, շարունակեց ժողովրդապետը, քիչ մը ատեն կենալէն ետեւ. ահաւասիկ քու վրէժ-

խնդրութեանդ գործին . ինքն իսկ վրէժ խնդրելուդ կերպը կը սորվեցնէ քեզի : ինքն ալ յանիրաւի դատապարտուեցաւ , և ինքն ալ մեռնելէն առաջ ուզեց վրէժ խնդրել : Պատրաստ ես վրէժ խնդրելու ինչպէս որ ինքն ըրաւ :

Սենեկին մէկ անկիւնը լուռ և հանդարտ կեցեր էր իմ թշուառութեանս ընկերը : Ժողովրդապետին այս հարցմանը , պզտի շարժմունք մ' ըրաւ . ինքնաբերաբար աչքս իրեն դարձուցի , և տեսայ որ շրթանցը վրայ իր սովորական հեգնական ծիծաղովը թեթեւ մը գլուխը կը շարժէր : Լաւ կը տեսնէր որ յաղթահարուելու վրայ էի , և իր քանի մը ամսուան շարահնար թելադրութեամբքը ստացած յաղթանակները մէկ վայրկեանի մէջ պիտի կորսնցնէր : Այս հնարքներն իրաւցնէ սիրտս կարծրացուցեր էին , և զայն կակղեցնելու համար շատ քիչ կ'ազդէին բարի ժողովրդապետին քաղցր յորդորները : Տեսաւ անիկայ իմ տարտամութիւնս , և առանց վհատելու՝ սրտաշարժ և միանգամայն իշխանական ձայնով մը կրկնեց .

— Շատ ատեն չկայ որ այս խաչելութիւնը ներկայ եղաւ անանկ դիւցազնական գործոյ մը որ ամբողջ կեանք մը կը փառաւորէ : Այս յարգելի Տիրոջ վերացը վրայ քու բարեկամդ Լամբերտը իր վերջին համբոյրը դրոշմեց , և իրեն առջևը վերջին բառը արտաբերեց :

— Ի՞նչ եղաւ այս վերջին բառը , հարցուցի անհնարին անձկութեամբ :

— Թողութիւն :

Ա՛լ չիկրցայ դիմանալ . ծնկան վրայ ինկայ , սաստկութեամբ մը խաչելութիւնը յափշտակեցի , պազի զայն շատ մ' անգամ , և սաստիկ լալ սկսելով՝ կանչեցի . Կը ներեմ և ես :

— Հիմայ քուկդ է խաչելութիւնը :

Երբ աչքս վերուցի , արդէն գացեր էր ժողովրդապետը : Այն եղկելին իր անկիւնը խթուած՝ արձանի մը պէս անշարժ կեցեր էր . և այս սրտաշարժ տեսարանին անայլայլակ կերպով ակա-

նատես եղեր էր : Մեր աչքերն իրարու հանդիպեցան . իրենը ալ այնպէս վայրագ և մթին չէր . մանաւանդ թէ կարծես թէ աչքը աւելի պարզ , և սիրտը աւելի խաղաղ ու հանդարտ էր : Ժողովրդապետին հետ խօսակցութեանս յաջորդած լուծիւնը երկայն ատեն երկուքնէս մէկն ալ չընդհատեց . բայց եթէ խօսք չէր արտաբերեր լեզուն , մեր աչքերը պերճաբար կը խօսէին , և զարմանալի կերպով իրարու միտքը կը հաւկընային : Յայտնապէս յուզեալ էր ընկերս , և անշուշտ չէր կրնար զայն կեղծել : Ես միշտ ձեռքս բռներ էի խաչելութիւնը . և տեսայ որ ինքը երբեմն անոր կը նայէր , և ամեն անգամ որ աչքը վրան կը տնկէր , իր մահու նման տոգոյն երեսը թանձր կարմրութեամբ մը կը գունաւորուէր , և կարծես թէ բոլոր մարմինը քստմնասարսուռ դողով մը բռնուած էր : Ես չէի կրնար իմ խաչելութեանս տեսութեան իրեն վրայ պատճառած այս խորհրդաւորներդործութիւնքը պարզել . գոնեայ կը յուսայի որ այն յուսահատ հոգին կամաց կամաց կակղացնէ և այն քարացեալ սիրտը շարժէ :

Վերջապէս ես լուծիւնը կտրեցի , ըսելով .

— Ուրեմն լսեցիր իմ հանդիսաւոր խոստմունքս :

— Այո՛ լսեցի . կը զարմանամ վրադ , բայց . . , և հոս խոր հեծութիւն մը արձակեց :

— Ինչո՞ւ չես լմնցնէր :

— Վասն զի սատանայ մը հրեշտակի մը հետ չիկրնար խօսիլ :

— Ատ ի՞նչ կը զուրցես :

— Պարզ ճամարտութիւնը կը զուրցեմ : Խաչելութեան մը տեսութիւնը քու սիրտդ սիրոյ քաղցր դորովը կը զարթուցանէ . իմ սիրտս ընդհակառակն ատելութեան յամառ կիւրքը կը գրգռէ :

— Բայց այդ ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ : Քրիստոնեայ չես :

— Էի երբեմն . բայց հիմա այն աղանդաւորն եմ , որ քրիստոսի և անոր կրօ-

նիցը անհաշտ և յաւիտենական ատե-
լութիւն երդուինցած է :

Այս խօսքերը սոսկմամբ քստմեցու-
ցին զիս : Բացատրութիւն մը ուզելու
վրայ էի , մէյմ՝ ալ բանտապանը կը
մտնէ , և իշխանական կերպով մը կ'ը-
սէ . երկուքդ ալ ետեւէս եկէք :

Թ.

Մենք զարմացած և լուռ՝ դացինք
բանտապանին ետեւէն , որ զմեզ պզտի
գաւիթ մը տարաւ , ուր կառք մը կե-
ցեր էր հանդերձ երկու զինուորով :
Հրաման տուաւ որ վեր ելլենք , զոր ա-
ռանց ընդդիմութեան մը կատարե-
ցինք . վերջը զինուորաց թուղթ մը յան-
ձնեց , և մեզի ծանր կերպով մը ըսաւ .
Բարի ճանապարհ : Դարձուց կռնակը
և մեր ելած դռնէն մտնելով , շառաչ-
մամբ փակեց զայն : Զինուորները հրա-
ման տուին կառավարին որ ճամբայ
ելլէ . սն ալ հնազանդեցաւ , և վայր-
կենէ մը վերջը բաց դաշտի մէջ էինք :

Այնչափ ամիս բանտարգելութենէ
ետեւ , չեմ կրնար ըսել որչափ սիրտս
բացուեցաւ դաշտաց տեսարանէն , և
այն ազատ օդը որչափ սիրտից զիս :
Ինքնաբերաբար իմ տնակիս կողմը
դարձուցի գլուխս , որ մէկ անգամ
մ'ալ տեսնեմ զայն , բայց միահարթ
դղեակն իր բարձր աշտարակովն անոր
տեսութիւնը կ'արգելուր : Բայց նաև
այս դղեակն ալ իմ ուշադրութիւնս կը
գրաւէր , և աչքս իրեն կը ձգէր . վասն
զի հոն երկայն ատեն բնակեր էի , հոն
պատահեր էր այն ողբալի տեսարանը
որ զիս այնչափ թշուառութեան հա-
սուցեր էր , և վերջապէս հոն էր մայրս
և պզտի կարողինան : Այս ամեն յիշա-
տակներն և այս անձինքը , աշխատեալ
սրտիս բաւական մխիթարութիւն պատ-
ճառեցին . բայց շուտով ցաւագին յի-
շատակներն ալ արթնացին : Որչափ
երթալով կառքը կը հեռանար և դղե-
կին մեծայայլթ պատկերը միշտ աւելի
կը պզտիկնար և աչքէս կը ծածկուէր ,

աշտարակին ծայրի շերտերը միայն բաց
թողլով , ես այն տխուր զգացմունքը
կ'իմանայի՝ որ տարագրելոյ մը սիրտը
կը զարթնու , երբ իր հայրենի երկիրը
կը թողու : Կամաց կամաց այն շերտերն
ալ անհետացան , և ալ իմ գիւղիս բնաւ
հետք մը չտեսայ : Այն վայրկենին բո-
լոր այն ցաւն զգացի՝ զոր կ'ունենայ
մարդ երբ կը հարկադրի վերջին բարեւ
տալ հայրենեաց , ծնողաց և բարեկա-
մաց :

Այն ատեն չկրցայ արցունքս բռնել ,
և սկսայ անանկ սաստիկ և յորդ կեր-
պով լալ , որ զինուորաց իսկ գութը
շարժեցաւ , և քանի մը մխիթարական
խօսքեր ըսին ինծի : Ընդհակառակն
իմ ընկերս անտարբեր և կերպով մը
գոհ ալ էր : Իմ լալս տեսնելով , իր սո-
վորական հեգնական ծիծաղը չրթանցը
վրայ ձևացուց , իբրև թէ ցաւելով
վրաս , կամ մանաւանդ թէ տկարու-
թիւնս և տրտմութիւնս ծաղրելով :
Բայց սակայն շատ մը ճամբայ ընելէ ե-
տեւ , բաւական քաղցր ձայնով մը հար-
ցուց ինծի .

— Ինչո՞ւ կու լաս , Հենրիկ :

— Կրնաս երեւակայել :

— Իրաւցնէ չեմ գիտեր ինչ պատ-
ճառաւ այնչափ պիտի լաս և յուսահա-
տիս : Նոյն բանը չէ քու գեղիդ բանտը
կամ ուրիշ քաղքի մը թիոյ պատժա-
րանն ըլլալ :

— Չեմ կարծեր : Հոն գէթ իմին-
ներուս մօտ ըլլալու մխիթարութիւնն
ունէի , և թերևս օր մը կրնայի մայրս
ու ժողովրդապետը տեսնել :

— Փուճ բան : Արդէն զինքը տեսար .
իսկ մայրդ ամեն անգամ որ խնդրեց
գալ գտնել զքեզ , միշտ հրամանը
ժխտուեցաւ իրեն :

— Թերևս յապագայն այդ խստու-
թիւնը կը նուազէր :

— Զայդ մի կարծեր , սիրելի . միշտ
ամենայն հնարքով որ և իցէ անձ քեզ-
մէ հեռու պիտի բռնէին , վախերնէն
որ դու կրնաս նիւթ հայթայթել քու
անմեղութիւնդ ցուցնելու :

— Բայց ինչո՞ւ պիտի արգիլեն որ

առանց պատճառի չարչարուող անմեղ մը իր անմեղութիւնը ճանչցնէ :

— Վասն զի այն ատեն ճշմարիտ յանցաւորը կը յայտնուէր, և կը պատժուէր այն՝ զոր ամենայն հնարքով ազատել կ'ուզեն :

— Բայց ճշմարիտ անօրէնութիւն մըն է ասիկայ :

— Ես ալ անանկ կը կարծեմ, և այն չափ աւելի համոզուած եմ, որչափ որ ես ալ քու վիճակիդ մէջն եմ :

— Բայց ինչ . դու ալ յանիրաւի ամբաստանուեցար :

— Ոչ բոլորովին, ինչպէս դու : Ես յիրաւի յանցաւոր եմ, բայց իմ բրած եղեռնագործութեանս մէջ փոքրագոյն մասն ունեցայ ես . և ուրիշ մը ինծմէ շատ աւելի յանցաւոր՝ ոչ միայն չպատժուեցաւ, այլ և իմ դատախազս եղաւ . միայն իր վկայութեանը վրայ՝ տասը տարուան թիւյ պատժարանի դատապարտուեցայ :

— Ի՞նչ ոճիր գործեցիր :

— Մտիկ ըրէ, Հենրիկ . քիչ ատենէն պիտի բաժնուինք իրարմէ . և մէյ մ'ալ տասը տարուքնէ ետեւ պիտի տեսնուինք : Բովանդակ պատմեմքեզի այս ցաւագին պատմութիւնը, որպէս զի միշտ աւելի հասկընաս թէ որչափ իրաւունք ունիմ իմ այնչափ թշուառութեանցս պատճառ եղողէն կատարեալ վրէժխնդրութիւն պահանջել ուզելու :

Հոս ձայնը քիչ մը ցածցուց որ կառավարն ու զինուորները չիլսեն . աւելի մօտեցաւ ինծի և այսպէս խօսեցաւ .

— Գիտցիր, Հենրիկ, որ գիշեր մը քու գեղէդ քիչ հեռու թանձրախիտ անտառի մը մէջ եղած քարայրէ մը դուրս կ'ելլէի՝ ընկերութեամբ մէկու մը որ զինքն ինծի բարեկամ կը կեղծէր : Ինքը յայտնեց ինծի խորհուրդ մը զոր մտածեր էր՝ ազնուական և զօրաւոր ընտանիք մը ոչ միայն կործանելու, այլ և բոլորովին բնաջինջ ընելու, ի բաց առեալ պզտի աղջիկ մը, զոր կ'ուզէր օր մը իրեն հարսն ընել, որ անոր հայրենի ժառանգութեանէն ունեցած անբաւ ճշխութիւնները վայելէ : Պատմեց ինծի

որ արդէն այս ընտանեաց վերաբերեալ շատ մը շէնքեր այրել տուեր էր, և թէ քիչ գիշեր առաջ անոր հայրենական դղեկին մէջ կրակ ձգել տուեր էր, ցաւելով որ եղած պատրաստական նպաստներն՝ չկրցան զայն աւերակաց կոյտ մը դարձնել, վերջը հարցուց ինծի թէ կ'ուզեմ արդեօք իրեն մտածած մէկ գործոյն օգնել : Խոստացայ իրեն . և քիչ օրէն վերջը բոլորովին յայտնեց ինծի զայն : Քիչ խօսքով կ'ուզէր քու տէրդ թունաւորել : Ինծի յանձնեց որ թոյնը գտնեմ, և իր ծառաներէն մէկը փնտռեմ, որ զայն իրեն խմցընելու գործը վրան առնու : Երկայն պտոյտներէ ետեւ, կրցայ յարաբերութիւն հաստատել փիլիպպոս անունով մէկու մը հետ, զոր դու ալ կը ճանչնաս, որուն դումար մը ստակ խոստացայ, եթէ իր տիրոջը ըմպելիքի կամ ուտելիքի մը մէջ թոյնը լեցընելու ըլլայ : Յանձն առաւ այս գործը, և իմ կարծածէս աւելի շուտով կատարեց զայն : Բայց առաջուց ամեն բան պատրաստուած էր . յանցանքը ընտանեացմէ ուրիշ մէկու մը վրայ պէտք էր իյնար . այն քու առած և լամբերտի յանձնած թուղթդ՝ դաւաճանութեան կնիքը եղաւ : Ոճիրը կատարուելէն անմիջապէս վերջը, դղեկին մութ սրահի մը մէջ փիլիպպոսը տեսայ և իրմէ իմացայ որ ամեն բան եղեր էր : Քու այն թուղթը առնուղտեսայ, և մէկէն ըսի զայն անոր՝ որ ինծի յանձներ էր այդ ողբալի ձեռնարկութիւնն 'ի գործ դնելու : Անիկայ առանց ժամանակ կորսնցընելու գնաց ամեն բան պատմեց դատաւորին, որ մէկէն դղեակն եկաւ : Մնացածն ինծմէ աւելի լաւ գիտես :

Այս պատմութիւնը սարսափի քրտմունք մը բերաւ վրաս, և բարկութիւնս բորբոքեց : Այն ատեն հանդերձ իրենց ամենայն ճշմարտութեամբը պարզեցան դիմացս քանի մը բաներ, որոնց վրայ անորոշ կասկածներ ունէի միայն . և այն գիշերը ապաստանած քարայրիս մօտ լսած խօսակցութիւնս իբրեւ թել մը եղաւ ինծի, որ այս անօրէնութեանց

և ամբարշտութեանց բազմակնճիւն
բաւդին մէջ առաջնորդեց ինծի :

— Բայց դեռ չլմնցաւ բոլոր , ա-
ւելցուց ընկերս : Այն անգգամը զոր
իրբն Պաւտի կոմսը ճանչցած ես , գի-
տէր որ ինծմով իր ոճրագործութեանը
վկայ մը կը մնար : Այն ատեն մտածեց
զիս ալ աշխարհքէ վերցընել , և չսոսկա-
ցաւ ամբաստանել զիս իբրեւ պատճառ
գղեկին այրելուն : Զանազան պարա-
գաներ և սուտ վկայութիւններ ճար-
տարեց , որով ես բոլորովին յանցաւոր
երեցայ : Բարեբաղդաբար վկաներէն
ոչ ոք համարձակեցաւ իմ կրակ տալս
տեսնելը խոստովանիլ . այն ատեն 'ի
մահ կը դատապարտուէի . բայց ինչ-
պէս որ գիտես , անանկ չեղաւ , հապա
միայն տասը տարուան բանտի դատա-
պարտուեցայ : Ինքը թէ ինծի դէմ ,
և թէ քեզի ու խեղճ Լամբերտին դէմ
վկայեց երդմամբ : Այս անգգամն է
միայն որ պատճառ եղաւ հօրդ մեռ-
նելուն , Լամբերտի կախաղան ելլելուն ,
և մեր երկուքին երկայն և դառն բան-
տարգելութեան մը մէջ հեծելուն : Հի-
մա ըսէ ինծի թէ արդեօք այս մարդը
արժանի չէ յաւիտեան աշխարհիս վը-
րայէն վերցուելու :

Այսպիսի յայտնութեանց վրայ՝ համը
և յափշտակեալ մնացի : Փուճ տեղ
միտքս կը բերէի Լամբերտէն լսած թո-
ղութեան վերջին խօսքերն և ժողովրդ-
դապետին քաղցրալուր խրատներն :
Ինծի անանկ կ'երևար որ այնչափ չա-
րութիւն չէր կրնար թողութեան ար-
ժանի ըլլալ . և միշտ կը զգայի որ այն
լիովի և սոսկալի վրէժխնդրութեան
առաջին հարկը սրտիս խորը կը հաս-
տատուէր :

Ընկերս ցրուեց ինծմէ այս տխուր
մտածութիւններն : Լայն ճամբու մը
գլուխն հասեր էինք : — Նայէ , ըսաւ
մէկէն , այս ճամբուն գլուխը պիտի ըլ-
լայ մեր բաժանմունքը . և տասը տարի
պիտի տուէ այս բաժանմունքը : Բայց
մի տարակուսիր , կ'անցնի տասը տա-
րին . այս ժամանակէն ետեւ նորէն կը
տեսնեմ զքեզ : Ուրեմն յիշէ միշտ Մար-

տինոսի քեզի ըսածներն : Օր կուգայ որ
աշխարհքս ու մարդիկ կը ճանչնաս ,
այն ատեն ալ չես մերժեր չարաբաղդ-
Մարտինոսի խորհուրդներն . և այս
բախտէն այնչափ հարուածեալ և մարդ-
կանցմէ հալածեալ անձը՝ պիտի դո-
ղացնէ բոլոր այն ամբարիշտներն , որ
զինքը ոճրագործութեանց և թշուա-
ռութեանց այսպիսի ողբալի անդունդի
մը մէջ գահավիժեցին :

Այս խօսքերս արտաբերելու ատեն
սովորականէ դուրս ոգևորուած էր . իր
դեղին և դարկահար այտերն թանձր
կարմրութեամբ մը գունաւորեցան , և
իր անդադար մտախոյզ աչքերն անանկ
կենդանութեամբ մը ցոլացին , որ կար-
ծես թէ կը բռնկէին : Երկու ձեռքերս
բռնեց . քստմնասարսուռ դողի մը մէջ
էր . խորունկ հետազօտիչ և կախարդիչ
աչքով մը երեսս նայելով կանչեց . —
Երդուընցիր մի անգամ մ'ալ որ անօ-
րէն Պաւտիէն միատեղ վրէժ պիտի
առնունք : Վերջին խօսքն ըլլայ այս , զոր
քեզմէ բաժնուելու մօտ՝ բանտի ընկե-
րովդ կը զուրցես : —

Իր ձայնը , խօսքերը ու նայուածքը
անանկ զօրաւոր ազդեցութիւն մ'ըրին
վրաս որ չկրցայ ետ կենալ ըսելէն .

— Այո , կ'երդնում :

— Այսպէս աղէկ է , պատասխանեց
անիկա . հիմա գոհ եմ :

Քիչ վայրկենէ ետեւ՝ երկու ճամբու
գլուխ մը հասանք : Հոն երկու զինուոր
կեցեր էին , որ յայտնի կ'երևար թէ
մեզի կը սպասէին : Եւ իրաւցնէ մեր ա-
ռաջնորդներէն մէկը վար իջեցուց կառ-
քէն Մարտինոսը , և մէկալ երկու զի-
նուորաց յանձնեց : Մարտինոս իջնելու
ատեն համբուրեց զիս և դաշն ձայնով
մը կրկնեց . Տասը տարիէն կը տես-
նուինք : Ինքն ալ ճամբան բռնեց , և
իմ նստած կառքս դէպ 'ի ձախ դար-
ձաւ : Նայեցայ Մարտինոսի ետեւէն որ
անգամ մ'ալ զինքը տեսնեմ . նաև ինքն
ալ ինծի կը նայէր : Զեռքով ողջունեց
զիս , ես ալ իրեն պատասխանեցի :
Քիչ ատենէն հին ծառերու անտառ մը
զինքը ծածկեց , և մէյմ'ալ չտեսայ :